

УДК 371:94(477)“194/195”

Л.М.Романець

Організація та зміст навчально-виховної роботи в загальноосвітніх школах повоєнної України (1944 – середини 1950-х рр.)

В статті розглядається державна політика в галузі навчально-виховної роботи загальноосвітніх шкіл повоєнної України (1944 – середини 1950-х рр.). Суть освіти досліджуваного періоду визначали заідеологізованість навчання і виховання, уніфікація навчальних методів, планів і підручників, централізація управління, єдиний освітянський простір, формалізм. Освітня діяльність вчителя регламентувалась різними методичними вказівками та порадами, що базувались на постановках партійних органів і доводились до педагогічних колективів шкіл. В процесі навчання фальсифікувалась історія і культура України, нівелювалась багатогранність національного життя. Здобутком школи цього часу став всеобуч, доступність освіти, зростання кількості шкіл та педагогічних кадрів.

Ключові слова: школа, вчитель, програма, підручник, національна свідомість, дисципліна, успішність, навчальний план, уніфікація, централізм, догматизм.

Успішне розв'язання завдань в галузі освіти, які стоять перед нашою державою, неможливе без глибокого аналізу її педагогічної спадщини, адже аналіз історії освіти своєї Вітчизни, не тільки сприяє розширенню педагогічного світогляду, а й допомагає виробленню творчого, критичного ставлення до минулого і конструктивно-практичного ставлення до сучасних проблем.

Основу підготовки даної розвідки склали, насамперед архівні матеріали, які допомагають висвітлити політику держави у сфері освіти, механізм управління освітою, діяльність партійних, комсомольських і піонерських організацій, напрямки виховної роботи з вчителями. Через вивчення архівно-слідчих справ репресованих у повоєнні роки розкривається адміністративно-репресивний вплив влади на педагогів. Автор також зверталась до досліджень з даної проблеми С.Сворака, Н.Красножон, В.Огнев'юка, І.Романюка [1] та ін. Чимало фактичного матеріалу почерпнуто з опублікованих документів та матеріалів, преси.

Повоєнний період УРСР був багатий на досягнення і помилки в галузі освіти. Саме в цей час завершується формування системи навчально-виховного процесу, яка проіснувала до 90-х рр. XX ст. Парадигму, на якій базується робота школи в цей період частіше за все називають “школою навчання”. Орієнтація на засвоєння інформації, репродуктивна діяльність учнів, ідеологічна спрямованість, слабка матеріальна база, формалізм – головні риси, що характеризують цю школу. Водночас були і серйозні здобутки: постійне зростання кількості учнів, шкіл, вчителів, підвищення доступності освіти. Школа за цей період пройшла шлях від переважно початкової до повної середньої загальноосвітньої.

Період 1944 – середини 50х років – один із складних у розвитку системи народної освіти, що пояснюється специфікою післявоєнних років. Державна політика у галузі освіти в цей період полягала у відновленні мережі шкіл з урахуванням особливостей регіонів республіки, поповненні системи освіти педагогічними кадрами, політизації навчально-виховної роботи школи, з метою “наближення її до життя, до практики соціалістичного будівництва”.

Стратегією розвитку освіти, її зміст, методи навчання і виховання визначали державні органи управління освіти та партійні структури. Ще у роки війни радянський уряд прийняв ряд постанов, спрямованих на піднесення організації навчально-виховного процесу в школі. В 1943 р. було затверджено “Правила для учнів”, які поклали край різнобою у вимогах до поведінки учнів та визначили основні вимоги до виховної роботи в школі. Згідно з постановою РНК СРСР від 21 червня 1944 р. “Про заходи до поліпшення якості навчання в школі”, встановлено обов’язкові випускні екзамени для учнів, які закінчували початкову й семирічну школу, та екзамени на атестат зрілості для випускників середньої школи. Відмінників навчання й поведінки нагороджували золотими й срібними медалями. Було встановлено п’ятибальну цифрову систему оцінювання знань учнів [2, с. 8; 56]. У цьому ж році було запроваджено нагрудний знак “Відмінник народної освіти”, яким нагороджувались кращі вчителі, тобто ті вчителі, які старанно виконували розпорядження партії, уряду.

Знову почали виходити республіканська газета “Радянська освіта” та журнал “Радянська школа” – органи наркомосу УРСР. На початку 1944 р. відновили свою роботу науково-дослідний інститут педагогіки Наркомосу УРСР та обласні інститути удосконалення вчителів, які велику увагу приділяли ідеологічному впливу на вчительство. Адже саме від учителя залежало, ким виросте дитина і саме вчитель впроваджував в життя державну політику формування людини майбутнього. Партійні органи заповзятливо слідкували та сприяли збільшенню шкільних парторганізацій через які вони отримували можливість глибше проникати в питання навчання і виховання учнів. Ці ж партійні структури весь час намагались довести прямо залежність успіху в навчанні і вихованні від рівня партійно-політичної роботи в школі.

Вчителі зобов’язані були вивчати марксистсько-ленінську теорію, оскільки з точки зору партійних керівників це мало допомогти працівникам шкіл і відділів народної освіти піднести рівень ідейно-політичного виховання учнів, поліпшити громадську роботу школи серед батьків і населення, активно боротися з будь-якими “залишками буржуазної ідеології в свідомості радянських людей” [3, с. 256-259]. По суті, педагогів перетворювали на “гвинтиків” ідеологічної системи, на слухняних провідників ідей партії. Навіть не будучи членами партії вони зобов’язувались виконувати рішення партійних і комсомольських органів.

Особливу увагу, держава в даний час, поряд з розширенням навчальних закладів, боротьбою за “всеобуч”, збільшенням контингенту викладачів спрямовувала саме на поглиблення політичного змісту навчання і виховання.

Ідеологічна робота скеровувалась на “ліквідацію буржуазно-націоналістичних помилок і перекручень у викладанні окремих дисциплін”. У процесі викладання широко висвітлювалась “успішна боротьба радянського народу під керівництвом більшовицької партії за побудову комунізму”. Виховання націлювалось на формування “радянського патріотизму і радянської національної гордості, на ліквідацію капіталістичних пережитків у свідомості, викорінення низькопоклонства перед буржуазною наукою і культурою, на формування марксистсько-ленінського світогляду та підвищення загальної культури шкільництва, студентства” [4, арк. 211-212]. Тобто, ідеологічна спрямованість навчання і виховання займала провідні позиції у роботі навчальних закладів, відсікаючи можливість вивчати здобутки світової науки і культури.

В цей час уже утвердилась єдина радянська уніфікована система освіти, єдині навчальні програми, методи навчання і виховання, підручники, єдиний освітянський простір, посилилась русифікація, денационалізація. Суттєву роль в даних процесах відіграла Академія педагогічних наук РРФСР, яка скеровувала діяльність шкіл національних республік [5, с. 198]. Підручники і програми, які готувались в Україні, як за змістом, так і за завданнями відповідали російським програмам та підручникам. У зв’язку з тим, що у багатьох підручниках з гуманітарних наук, виклад матеріалу був “на такому ідейно-політичному і теоретичному рівні, що не відповідав новим завданням комуністичного виховання учнів”, у 1945 р. було організовано масове рецензування підручників для початкових і середніх шкіл.

Для керівництва підготовкою та випуском підручників була створена спеціальна комісія Політбюро ЦК КП(б)У [6, с. 100]. У створенні підручників, визначенні їх змісту автори керувались сумнозвісними постановами ЦК КП(б)У: “Про перекручення і помилки у висвітленні історії української літератури в “Нарисах історії української літератури”” (1946 р.), “Про читанки, хрестоматії і підручники з української літератури” (1951 р.) та ін. Перероблялись підручники у напрямку висвітлення “благотворного впливу російської літератури на українську і прогресивних зв’язків письменників української літератури з братньою передовою російською” [7, арк. 23].

У 1945–50 рр. неодноразово переглядалися програми гуманітарного напрямку. Насамперед було переглянуто навчальні програми з мови, літератури, історії, географії, у викладанні яких, на думку партійних ідеологів “було багато хиб і методологічних перекручень”. Це внесло в середовище вчителів, особливо тих хто викладав історію і літературу розгубленість. Більше того, позбавляло їх можливостей підвищувати свій фаховий рівень, що негативно відбивалось на якості навчання учнів.

Особливо пильну увагу приділяла партійна номенклатура викладанню історії. Адже вивчення історії свого народу завжди відіграло вирішальну роль у зростанні національної свідомості. Історія України в радянській школі вивчалася обмежено, спрощено, сфальсифіковано і, до того ж, викладалась у рамках історії СРСР. 20 листопада 1947 р. була видана постанова колегії Мініс-

терства освіти УРСР “Про стан викладання історії СРСР та історії України в школах УРСР”, в якій зазначалося, що вчителі, які недостатньо володіють марксизмом-ленінізмом, допускають грубі помилки у висвітленні історії СРСР та історії України, а саме: а) матеріал про Київську державу подають у дусі антинаукової, антимарксистської, норманської теорії; б) матеріал історії України розглядають ізольовано від історії інших народів; в) при висвітленні причин визвольної війни 1648–1654 рр. замовчують класову природу повстань, пояснюючи ці виступи лише мотивами національного характеру тощо [8, арк. 269]. Також, безіменно констатовалося, що в школах є чимало вчителів, які ще не зробили глибоких висновків із рішень партії і уряду про підвищення рівня ідеологічної роботи. Тому на “допомогу” вчителям, з року в рік, проводили районні, міські, обласні наради та семінари політичного інструктування [9, арк. 38]. Таким чином, вчителі історії змушені були в своїй роботі користуватися партійними постановами з питань історії не виходячи за рамки схеми історії України, розробленої у Москві. Методичні поради Міністерства (1947 р.), констатуючи, що “історія – наука партійна”, що “головне завдання школи – виховати полум’яних патріотів нашої Батьківщини”, завершувалися закликком до усіх вчителів “підвищувати свій ідейно-політичний та науково-педагогічний рівень шляхом систематичного вивчення творів класиків марксизму-ленінізму” [10, арк. 211-214].

Політичні навантаження несли не тільки уроки з історії, літератури, конституції. Як свідчить, аналіз джерел та публікацій журналу “Радянська школа”, вчителі зобов’язані були всі шкільні предмети викладати на високому ідейному рівні. Наприклад, професор О.М.Астреб у статі “З історії викладання математики в радянській школі” твердив: “Нам ще багато треба зробити для ... піднесення ідейного і наукового рівня викладання нашої дисципліни, в тому числі й математики” [11, с. 78].

Неодноразово обговорювались та перероблялись підручники, виклад яких визначався партійними постановами, інструкціями, причому запропонована самостійність, творчий пошук як авторів, так і вчителів були регламентовані. В цей же час, органи цензури вилучали з бібліотек “політично шкідливу” літературу. Так, за чотири роки (1947–1950) цензура заборонила видавати 323 книги, 408 статей, 182 вірша [12, с. 38]. Лише з 1948 р. з бібліотек України було вилучено 1,1млн. примірників “політично шкідливої” літератури. Вилучалися книги емігрантів, репресованих авторів, релігійного змісту тощо. Молоде покоління України не мало повного уявлення про надбання української нації, її історії та культури.

Уявлення про школу 40-х – початку 50-х рр. ХХ століття збагачує аналіз шкільної документації. Вона свідчить про те, що така школа нездатна була розвивати індивідуальність дитини, зацікавити учнів шкільним життям та процесом отримання знань. Відповідальність за свої недоліки школа часто перекладала на сім’ю. Адже не кожна родина сприймала комуністичне виховання, войовничий атеїзм і не кожна з них могла забезпечити дитину матеріально. Для того, щоб дитина відвідувала школу, не вистачало не тільки одягу, а

й харчування, до того ж навчання у старших класах було платне, семирічні і середні школи знаходились здебільшого у районних центрах і добиратись до них учні віддалених сіл, через відсутність транспорту не мали змоги.

Деструктивним чином на становище загальноосвітньої школи України вплинув голод 1946–47 рр. Велика кількість дітей перестали відвідувати школу, деякі просили милостиню, деякі працювали. На початок 1946–47 н.р. поза школою в республіці з причин матеріально-побутового характеру залишилося 210145 учнів, поширилась безпритульність та злочинність. Голод та матеріальні нестатки були причиною невиконання закону про обов'язкове 7-річне навчання [13, арк. 3].

Особлива увага в навчально-виховному процесі приділялось боротьбі за дисципліну учнів і поліпшення трудового навчання та виховання, а це означало посилення авторитаризму в шкільному житті, встановлення жорстких форм дисципліни, наведення порядку, якого дотримувались учні через боязнь, страх бути покараним.

Поряд із цим в школах організовувалась постійна боротьба за підвищення успішності навчання, яка наповнювалась формалізмом і казенщиною. Органи народної освіти оцінювали ефективність роботи вчителя залежно від успішності учнів, а це спонукало до завищення оцінок за знання. Учителів змушували штучно завищувати усім категоріям учнів оцінки: недотепам ставити “3”, ударників “підтягувати” до відмінників [14, с. 68].

Водночас, потрібно зазначити, що вчителі, не дивлячись на важкі матеріально-технічні умови праці, роботу в дві зміни поспіль, величезну наповнюваність класів (35–50 чоловік), громадську роботу (агітація, проведення політінформацій, лекторіїв, відповідальність за випуск колгоспної стінгазети, наочну агітацію, робота на виробничій ділянці тощо) велику увагу приділяли контролю за виконанням домашніх завдань, частому опитуванню учнів, свідомому засвоєнню навчального матеріалу й особливо повторенню пройденого матеріалу, позаурочній роботі з невстигаючими учнями, ліквідації неписьменності. А ночами і вихідними днями зобов'язані були вивчати і конспектувати праці класиків марксизму-ленінізму, матеріали партійних з'їздів та пленумів.

З середини 1950-х років теорія і практика освіти розвивається під позитивним впливом часткової демократизації та десталінізації суспільного життя. Реформаторський дух того часу сприяє введенню концентричної структури курсів, створюється нове покоління підручників, видається велика кількість методичної літератури, розробляються цілі комплекси засобів навчання, в тому числі технічні. Внаслідок вдосконалення навчальних планів у 1954–55 н.р. в загальноосвітніх школах було введено нові предмети: ручну працю для учнів I–IV класів, практичні заняття у шкільних майстернях і навчально-дослідних ділянках для учнів V–VIII класів. Для учнів старших класів, які вже оволоділи теоретичними знаннями, вводився практикум з машинознавства, електротехніки і сільського господарства [15, с. 302]. Таким чином, важливе місце у шкільних навчальних планах, підручниках і програмах відводилося політехнічній освіті.

Водночас в руслі реформування школи було проведено уніфікацію форм і методів навчання, зростав ідеологічний догматизм, утилітаризм, примітивізм в рішенні як теоретичних, так і технологічних проблем пов'язаних з розвитком системи освіти.

Таким чином, централізація управління освітою, уніфікація навчальних планів, а отже, і підручників, заідеологізованість навчання і виховання визначали суть освіти у досліджуваній період. Суворе дотримання відзначених критерії освітньої діяльності вчителя регламентувалось різними методичними вказівками та порадами, що будувались на постановках партійних органів і доводились до педагогічних колективів шкіл. В процесі навчання фальсифікувалась історія і культура України, нівелювалась багатогранність національного життя.

Надії педагогів на послаблення адміністративного та ідейного тиску “згорі” не справдилися. Жодних політичних змін, здатних істотно вплинути на докорінне вдосконалення освітньо-виховної системи не відбулося. Більше того, педагоги які прагнули оздоровлення педагогічної теорії і практики, відродження і розвитку національної системи освіти, піддавалися адміністративному тиску та моральному осуду. Не зважаючи на всі ці складні і суперечливі політичні процеси, завдяки подвижницькій, самовідданій праці народного вчителства, молодь набула важливої загальноосвітньої підготовки, залучалася до громадсько-корисної, виробничої та творчої праці, що вплинуло на позитивно-якісні зміни соціальної структури суспільства.

Список використаних джерел і літератури

1. Сварак, С. Д. Освіта у Західноукраїнському регіоні в 1944–1964 роках / С. Сварак – К.: Правда Ярославичів, 1998. – 239 с.; Красножон, Н. Загальноосвітня школа України в контексті суспільно-політичного життя (1943–1953 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / Н. Красножон. – К., 2002. – 17 с.; Огнев’юк, В. Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку / В. Огнев’юк. – К.: Знання України, 2003. – 450 с.; Романець, Л. Повсякденне життя та соціальний статус вчителства України повоєнного періоду (1944 – друга половина 1950-х років) / Л. Романець, І. Романюк. – Вінниця: ТОВ “Вінницька міська друкарня”, 2015. – 220 с.
2. Культурне будівництво в Україні РСР. Найважливіші рішення Комуністичної партії і радянського уряду: збірник документів у 2 т. – К.: Держполітвидав, 1961. – Т. 2. – 660 с.
3. Лист про підвищення кваліфікації вчителів, керівників шкіл і працівників органів народної освіти // На допомогу працівникам шкіл і органів народної освіти. – 1945. – № 6. – С. 256-261.
4. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 166, оп. 15, спр. 562, 276 арк.
5. Медынский, Е. Н. Просвещение в СРСР / Е. Н. Медынский. – М., 1955. – 241 с.
6. Зубкова, Е. Послевоенное советское общество: политика и повседневность 1945–1953 гг. / Е. Зубкова. – М.: РОССПЭН, 2000. – 229 с.

7. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 243, 123 арк.
8. Там само, спр. 244, 292 арк.
9. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 1, оп. 73, спр. 426, 287 арк.
10. Там само, спр. 379, 285 арк.
11. Радянська школа. – 1947. – № 5. – С. 78.
12. Блюм, А. В. Советская цензура в эпоху тоталитарного террора (1922–1953) / А. Блюм. – Петербург: Академ. Проект, 2000. – 287 с.
13. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 73, спр. 388, 105 арк.
14. Губський П. Слобідська Україна село Мельникова. Мельниківська школа 1901–2001 рр. Сільський літопис з фотографіями / П. Губський. – Харків: “Прогрес”, 2001. – 103 с.
15. Медвідь, Л. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні / Л. Медвідь. – К.: Вікар, 2003. – 335 с.

Ljudmyla Romanets

Organization and content of educational work in secondary schools postwar Ukraine (1944 – mid 1950 ss.)

The state policy in the field of educational work of secondary schools postwar Ukraine(1944 – mid 1950ss.) is considered in the article. The main idea of education of that period is determined as ideological training and education, tandardization of training methods, plans and textbooks, centralized management, a single educational space, formalism. Educational activities regulated by different teachers methodological guidelines and advice that were built on the decisions of the party and brought to educational groups of schools. Educational activities are regulated by different teacher's methodological guidelines and advice that were built on the decisions of the authourity and brought to educational groups of schools. During training falsified history and culture of Ukraine, leveled diversity of national life.School achievement this time became universal education, access to education, the increasing number of schools and teachers.

Key words: *school, teacher, program, textbook, national consciousness, discipline, performance, curriculum, unification, centralism, dogmatism.*

Л.Н.Романец

Организация и содержание учебно-воспитательной работы в общеобразовательных школах послевоенной Украины (1944 – середины 1950-х годов)

В статье рассматривается государственная политика в сфере учебно-воспитательной работы общеобразовательных школ послевоенной Украины (1944 – середины 1950-х годов). Смысл образования изучаемого периода характеризует заидеологизированность учебы и воспитания, унификация учебных методов, планов и учебников, централизация управления, единый

образовательный простор, формализм. Образовательная деятельность учителя регламентировалась разными методическими пособиями, которые базировались на партийных постановлениях и доводились до педагогических коллективов школ. В учебном процессе фальсифицировалась история и культура Украины, нивелировалась многогранность национальной жизни. Достижением школы этого периода стал всеобуч, доступность образования, увеличение количества школ и педагогических кадров.

Ключевые слова: *школа, учитель, программа, учебник, национальное сознание, дисциплина, успеваемость, учебный план, унификация, централизм, догматизм.*

Одержано 22 червня 2015 року